

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ УЧАСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

Хмелевська Н.,
*кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
stamp.ua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>*

Хмелевська Н. Гендерний аспект участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях.

У статті проаналізовано статистичну інформацію за останні роки щодо вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми дівчатами та хлопцями, гендерний аспект їх участі у кримінальних провадженнях та основні відмінності. Зроблено висновки про те, що в Україні не приділяють належної уваги гендерному аспекту участі неповнолітніх в кримінальних провадженнях.

Згідно статистичних даних останніх років дівчата рідше притягуються до кримінальної відповідальності, ніж хлопці та рідше за тяжкі і особливо тяжкі злочини. Розглянуто, що науковці зарубіжних країн активно обґрунтовують різницю між участю дівчат та хлопців у сфері ювенальної юстиції. Вони виявили гендерну різницю поведінки неповнолітніх. Виявилось, що хлопці частіше порушували закон, були заарештовані, брали участь у агресивних злочинах і продавали наркотики. Натомість дівчат частіше притягували до відповідальності за ненасильницькі злочини. Численні дослідження зарубіжних науковців також виявили, що дівчата-правопорушниці мають більш гострі проблеми з психічним здоров'ям. Їх дослідження свідчать про необхідність гендерно орієнтованої роботи.

Досліджено, що протягом 1990-х і 2000-х років у Канаді та Сполучених Штатах точилися дискусії щодо тенденцій участі дівчат у злочинах загалом і насильстві зокрема. Хоча системи правосуддя для неповнолітніх в обох країнах, використовуються по-різному, вони схожі в тому, що дівчата набагато рідше потрапляють у суд, ніж хлопці, і в тому, що дівчата в суді причетні до менш тяжких правопорушень.

Пробаційні програми для неповнолітніх не включають гендерний аспект, хоча, доведено, що неповнолітні дівчата та хлопці часто мають різні проблеми, які потребують вирішення, а загальний підхід не завжди може допомогти. Зважаючи це, необхідно розробити та застосовувати пробаційні програми окремо для неповнолітніх дівчат та для неповнолітніх хлопців. Окрім того, методичні матеріали для роботи з неповнолітніми теж повинні враховувати гендерний аспект.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні дівчата та хлопці, гендерний аспект, кримінальний процес, пробаційні програми для неповнолітніх.

Khmelevska N. Gender aspect of the participation of minors in criminal proceedings. The article analyzes statistical information for recent years regarding the commission of criminal offenses by minor girls and boys, the gender aspect of their participation in criminal proceedings, and the main differences. It was concluded that Ukraine does not pay due attention to the gender aspect of the participation of minors in criminal proceedings.

In science and practice don't pay attention that the majority of girls who are arrested have unique challenges compared to boys. It is a good idea that programs for girls should be designed to take into account the unique situations of girls, as well as to address the special problems that girls face in a gendered society. Unfortunately, traditional rehabilitation strategies have largely been shaped by healthy assumptions about what young people, usually boys, need. Sometimes girls will benefit from these ideas, and sometimes they will not apply to girls' problems at all.

According to statistics of recent years, girls are less likely to be prosecuted for serious and especially serious crimes than boys. It is considered that scientists of foreign countries actively substantiate the difference

between the participation of girls and boys in the field of juvenile justice. They found a gender difference in the behavior of minors. It turned out that boys were more likely to break the law, get arrested, participate in violent crimes, and sell drugs. Instead, girls were more often prosecuted for non-violent crimes.

Juvenile probation programs do not include a gender perspective, although it has been proven that juvenile girls and boys often have different problems that need to be addressed, and a one-size-fits-all approach may not always help. With this in mind, it is necessary to develop and implement probation programs separately for minor girls and for minor boys.

Key words: juvenile justice, juvenile girls and boys, gender aspect, criminal process, probation programs for juveniles.

Постановка проблеми. Ювенальна юстиція в Україні проходить шлях становлення та реформування. Кожного року неповнолітні вчиняють кримінальні правопорушення та перебувають у конфлікті із законом. Створюється правосуддя, дружнє до дитини, яке має в своїй основі відновний підхід. Виникає цілком логічне питання щодо того, чи існують особливості участі дівчат та хлопців у кримінальних провадженнях та в чому вони полягають.

Стан опрацювання проблематики. Питанням участі неповнолітніх у кримінальному судочинстві приділяли свою увагу такі вітчизняні науковці В.Б. Авер'янов, Ю.В. Василенко, О.І. Вінгловська, І.П. Голосніченко, Т.І. Дмитришина, Н.М. Крестовська, О.В. Процюк, В.М. Тернавська, однак жоден не досліджував гендерні особливості участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях.

Метою статті є аналіз гендерного аспекту участі неповнолітніх у кримінальних провадженнях.

Виклад основного матеріалу. До недавнього часу розмежування участі у кримінальних провадженнях неповнолітніх дівчат та хлопців залишалися поза увагою розвитку ювенальної юстиції. Сьогодні у статистичній інформації ми можемо бачити кількість притягнутих до відповідальності неповнолітніх, враховуючи стать. Так, відповідно до Звітів судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік 126 дівчат було засуджено, в тому числі 31 за тяжкі злочини та 1 за особливо тяжкий злочин. Варто зазначити, що всього у 2021 році було засуджено 1695 неповнолітніх [1]. Якщо розглядати 2020 рік, то було засуджено 8 дівчат, а всього 127 неповнолітніх [2]. За 2019 рік всього неповнолітніх було засуджено 2406, з них 288 дівчат (37 за тяжкі злочини і 4 за особливо тяжкі) [3].

Аналізуючи статистику останніх років, можна зробити висновок, що дівчат рідше притягують до кримінальної відповідальності та відсоток вчинених ними тяжких чи особливо тяжких злочинів нижчий, ніж такий же показник у хлопців.

Для кращого розуміння гендерної різниці залучених до кримінального процесу неповнолітніх необхідно звернутись до дослідження Каспера, Беланоффа та Оффера, які вивчали психічні симптоми у підлітків. Крім того, кілька досліджень відзначили якісні відмінності в тому, як хлопчики та дівчатка-підлітки описують свої почуття та як вони на них реагують. У їх науковій праці встановлено, що дівчата, повідомили про вищий рівень емоційного стресу. Крім того, вони мають більший рівень депресії, тривоги та перепадів настрою, ніж хлопці. Опитування показало, що 12% дівчат та лише 4% хлопців страждають від тривоги. Перепади настрою можна пояснити біологічними та психологічними факторами. Приблизно однакова кількість дівчат і хлопців, які взяли участь в опитуванні, зізналися, що вживають наркотики чи алкоголь. Це дослідження також показало, що неповнолітні хлопці мають більший рівень агресії, ніж неповнолітні дівчата. Було висловлено припущення, що хлопці більш схильні до насильницьких дій. Також було зроблено висновок про різницю в рівні психічних симптомів у віці від 16 до 18 років. Цей висновок свідчить про те, що психічні симптоми часто спонукають неповнолітніх до правопорушень, а потім до засудження. Науковці також вказували на важливість контролю освіти неповнолітніх [4].

У своїй статті Джордано, Чернкович і Рудольф проаналізували дані першого детального довгострокового спостереження за підлітками-правопорушниками чоловічої і жіночої статі. Вони підсумували, що дівчата сильніше пов'язані зі своєю родиною, ніж хлопці. Результати дослідження показали, що хлопці вчиняють більш жорстокі правопорушення, ніж дівчата. Більше того, дівчата частіше вчиняють правопорушення зі змішаною гендерною групою, тоді як хлопців зазвичай супроводжують одностатеві товариші. Нарешті, це дослідження свідчить про те, що неповнолітні дівчата, ймовірно, менш залучені до злочинів, ніж неповнолітні хлопці [5].

Ще одне дослідження провели Роудс і Фішер, де було розглянуто взаємозв'язок між статтю та правопорушеннями серед підлітків. Вони виявили гендерну різницю поведінки неповнолітніх. Вия-

вилось, що хлопці частіше порушували закон, були заарештовані, брали участь у агресивних злочинах і продавали наркотики. Натомість дівчат частіше притягували до відповідальності за ненасильницькі злочини. На думку авторів, члени організованої групи мали великий вплив на поведінку всіх неповнолітніх [6].

Численні дослідження зарубіжних науковців виявили, що дівчата-правопорушниця мають більш гострі проблеми з психічним здоров'ям. Їх дослідження свідчать про необхідність гендерно орієнтованої роботи [7]. З такими висновками необхідно погодитись та взяти до уваги під час реабілітаційної роботи з неповнолітніми в Україні.

Як в Україні так і закордоном існує стереотип неповнолітнього правопорушника-хлопця, тому науковці і практики, які працюють з молодими правопорушниками дуже рідко звертають увагу на дівчат та їхні проблеми. Ця «невидимість» негативно спрацювала проти дівчат. Незважаючи на те, що значну кількість дівчат притягують до кримінальної відповідальності, особливих проблем, які з ними пов'язані прямо чи приховано уникають. Особи, які працюють з дівчатами в сфері ювенальної юстиції не знають особливостей роботи з ними, оскільки відсутні ресурси, які б навчали реагувати на проблеми, з якими зіштовхуються багато дівчат [8].

У науці та практиці мало хто враховує, що більшість дівчат, які заарештовані та передані до суду, мають унікальні проблеми порівняно з хлопцями. Слушною є думка про те, що програми для дівчаток повинні бути сформовані з урахуванням унікальних ситуацій дівчат, а також вирішення особливих проблем, які виникають у дівчат у гендерному суспільстві. На жаль, традиційні стратегії реабілітації були сформовані здебільшого на основі припущень про те, що потрібно молоді, як правило, хлопцям. Іноді дівчатам будуть корисні ці ідеї, а іноді вони взагалі не стосуватимуться проблем дівчат [8].

Аналізуючи пробачіні програми для неповнолітніх в Україні дійсно бачимо відсутність згадки щодо особливих потреб дівчат чи хлопців. Вони враховують лише вік та розвиток. Так, і в Україні існують такі пробачіні програми для неповнолітніх:

1. програма «Зміна прокримінального мислення», яка направлена на розвиток та підтримку в неповнолітнього навичок конструктивного та критичного мислення, формування навичок рефлексії, планування та постановки цілей;

2. програма «Подолання агресивної поведінки» формує розвиток навичок саморегуляції психоемоційних станів, управління гнівом та агресивною поведінкою, розширення інструментів ефективної взаємодії;

3. програма «Попередження вживання психоактивних речовин» направлена на розвиток та підтримку навичок ефективного самоконтролю, усвідомлення необхідності стратегій зменшення шкоди від вживання психоактивних речовин;

4. програма «Формування життєвих навичок» допомагає у розвитку та підтримці у неповнолітнього навичок успішного спілкування та співпраці, сприяння формуванню просоціальних цінностей та ефективних стосунків у сім'ї, здобуття освіти і працевлаштування [9].

Американські дослідники у своїй книзі «Дівчата, правопорушення та ювенальна юстиція» зробили спробу поставити дівчат та їхні проблеми в центр будь-яких дискусій про їхні правопорушення, а також детально розглянули їх досвід роботи з системою ювенальної юстиції. Вони критично оцінили якість ювенальної юстиції, щодо дівчат. Дуже слушною видається думка про те, що потрібно багато зробити, перш ніж дівчата зможуть відчувати якісне правосуддя, коли вони постають перед судами. Також науковці зробили висновок про те, що дівчат притягують до кримінальної відповідальності переважно за незначні майнові правопорушення і про те, що між правопорушниками дівчатами і хлопцями існують гендерні відмінності. На сьогоднішній день частіше звертають увагу лише на гендерні відмінності у вчиненні насильницьких злочинів. Дослідження правопорушень, через які дівчата зазвичай потрапляють до системи ювенальної юстиції, підкреслює той факт, що правопорушення дівчат сформовані їхніми унікальними проблемами в суспільстві. Дитинство та юність дівчат сильно залежать від їх статі. Просто неможливо обговорювати їхні проблеми, правопорушення та те, з чим вони зіштовхуються в системі ювенальної юстиції, не враховуючи гендер у всіх його вимірах. Дівчата та хлопчики живуть в різних світах і не мають однакового вибору. Це не означає, що дівчата не поділяють деякі обставини та якості з хлопцями, але навіть те, як вони впливають на повсякденне життя молодих людей, значною мірою залежить від статі [10]. Підсумовуючи, у цій книзі стверджується, що увага до проблем хлопців та дівчат систематично ігнорувалась в сфері ювенальної юстиції. Необхідно більшу увагу звернути на особливості участі дівчат у кримінальних провадженнях.

Подібну думку висловили вчені ще на початку існування систем правосуддя для неповнолітніх як у Канаді, так і в Сполучених Штатах, де різне ставлення до хлопців і дівчат було відсутнє. Поводження з дівчатами, зокрема, занепокоєння щодо причин правопорушень, які привели їх до суду, стало важливою темою в рамках правосуддя для неповнолітніх лише в кінці ХХ століття. Науковці наполягають на тому, що дівчата в системі правосуддя для неповнолітніх виправдано так само, як виправдано дослідження жінок у системі правосуддя для дорослих. Враховуючи, що значна кількість дівчат справді потрапляють у систему правосуддя, ігнорувати особливе ставлення до них з боку системи правосуддя для неповнолітніх – це все одно, що сказати, що в дослідженні вбивства можна сміливо ігнорувати насильство [11].

Порівняти Сполучені Штати Америки та Канаду цікаво, оскільки окремі системи ювенальна юстиція в цих двох країнах була створені майже одночасно. Більш важливо те, що проблеми, на вирішення яких були спрямовані системи правосуддя для неповнолітніх подібні. Обидві країни мали намір знайти методи ефективної боротьби зі злочинністю серед молоді подалі від кримінальних судів для дорослих. Крім того, основна структура, яка була створена наприкінці ХІХ століття – суд у справах неповнолітніх, який діяв згідно із законодавством, яке відокремлювало молодь від системи правосуддя для дорослих – була і вважалася досить схожою за своєю спрямованістю в двох країнах. У той же час існують важливі відмінності, які посилюють контраст між цими двома системами. По-перше, американська модель ювенального правосуддя не є явно кримінальною. А в Канаді система правосуддя для неповнолітніх була частиною кримінально-правової юрисдикції федерального уряду.

У США модель ювенального суду, яка була розроблена в Чикаго наприкінці ХІХ ст., досить швидко поширилася країною. Незважаючи на те, що закони різняться між собою (наприклад, наскільки відкритим є суд, як відбуваються розгляд кримінальних проваджень, вікова юрисдикція суду, ресурси, пов'язані з судом), широка структура системи ювенальної юстиції в штатах США відносно схожі.

У Канаді існує лише один закон про ювенальну юстицію, який охоплює всі провінції, хоча зрозуміло, що застосування цього закону значно відрізняється в провінціях. Однак вплив федерального уряду є широким і часто пов'язаний з фінансами: у різні моменти часу федеральний уряд пропонував провінціям гроші для руху в певних напрямках, які вважаються такими, що відповідають федеральній політиці правосуддя щодо молоді.

Зосередження уваги на окремих штатах і провінціях, а також на тому, як вони ставляться до дівчат у своїх системах правосуддя для молоді, є окремою та цікавою темою. Протягом 1990-х і 2000-х років у Канаді та Сполучених Штатах точилися дискусії щодо тенденцій участі дівчат у злочинах загалом і насильстві зокрема. Хоча системи правосуддя для неповнолітніх в обох країнах, здається, використовуються по-різному, вони схожі в тому, що дівчата набагато рідше потрапляють у суд, ніж хлопці, і в тому, що дівчата в суді причетні до менш тяжких правопорушень. Цей висновок є спільним для багатьох інших країн (для України теж як було зазначено вище). Варто відмітити те, що з часом зростає частка дівчат у суді, ніж було раніше. Іншими словами, хтось, хто прийшов до суду в перші роки цього століття і підрахував кількість хлопців і дівчат, визнаних правопорушниками (у Сполучених Штатах) або визнаних винними (у Канаді) у вибірці зі 100 молодих людей, знайде більше дівчат, ніж той самий спостерігач міг би знайти наприкінці 1980-х або на початку 1990-х років [11].

Розділяємо думку Сулицького В.В. та Конопацької ЮВ., які вказували на потребу в розробці методичних матеріалів щодо формування в засуджених усвідомленого ставлення до каяття, совісті, толерантності й відповідальності за власні вчинки. Саме ці показники можуть суттєво вплинути на зменшення випадків повторної (рецидивної) злочинності серед осіб, які перебувають у конфлікті із законом, у тому числі серед підлітків [12]. Однак, такі матеріали необхідно розробити з гендерним врахуванням потреб неповнолітніх.

Висновки. Підсумовуючи викладене можна зробити висновки:

1. В Україні не приділяють належної уваги гендерному аспекту участі неповнолітніх в кримінальних провадженнях.
2. Згідно статистичних даних останніх років дівчата рідше притягуються до кримінальної відповідальності, ніж хлопці і рідше за тяжкі та особливо тяжкі злочини.
3. Розглянуто, що науковці зарубіжних країн активно обґрунтовують різницю між участю дівчат та хлопців у сфері ювенальної юстиції.
4. Пробаційні програми для неповнолітніх не включають гендерний аспект, хоча, доведено, що неповнолітні дівчата та хлопці часто мають різні проблеми, які потребують вирішення, а загальний підхід не завжди може допомогти. Зважаючи це, необхідно розробити та застосовувати пробаційні

програми окремо для неповнолітніх дівчат та для неповнолітніх хлопців. Окрім того, методичні матеріали для роботи з неповнолітніми теж повинні враховувати гендерний аспект.

Список використаних джерел:

1. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21.
2. Звіт про неповнолітніх засуджених. URL: <https://dna.arbitr.gov.ua/tu02/zv2013/1202-2021>.
3. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019.
4. Casper, R.C., Belanoff, J., & Offer, D. (1996). Gender differences, but no racial group differences, in self-supported psychiatric symptoms in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 35, 500–509.
5. Giordano, P.C., Cernkovich, S.A., & Rudolph, J.L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *The American Journal of Sociology*, 107, 990–1066.
6. Rhodes, J.E., & Fischer, K. (1993). Spanning the gender gap: Gender differences in delinquency among inner-city adolescents. *Adolescence*, 28, 879–891.
7. Cauffman, E., Piquero, A.R., Broidy, L., Espelage, D.L., & Mazerolle, P. (2004). Heterogeneity in the association between social-emotional adjustment profiles and deviant behavior among male and female serious juvenile offenders. *International Journal of Offender Therapy & Comparative Criminology*, 48, 235–252.
8. Thompson, Mitchell Andrew, “Juvenile Commitment Rate: The Effects of Gender, Race, Parents, and School.” (2005). *Electronic Theses and Dissertations*. Paper 993. <https://dc.etsu.edu/etd/993>.
9. Пробаційні програми для неповнолітніх. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=150.
10. Chesney-Lind, M., & Shelden, R. G. (2014). *Girls, delinquency, and juvenile justice*. Fourth edition. Chichester, West Sussex, UK, John Wiley & Sons.
11. Sprott, Jane B., and Anthony N. Doob. *Justice for Girls?: Stability and Change in the Youth Justice Systems of the United States and Canada*, University of Chicago Press, 2009. ProQuest Ebook Central.
12. Суліцький В.В., Конопацька Ю.В. (2020) *Соціальні ризики повторної злочинності підлітків, які перебувають у конфлікті з законом* Інноваційна педагогіка, 1 (24). с. 231–235. ISSN 2663-6093.